

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІ

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 2

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 5

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1993

У збірнику публікуються праці з археографії, джерелознавчі та історіографічні дослідження. Особливу увагу приділено висвітленню забутих і сфальсифікованих сторінок історії України.

Для істориків, філологів, фахівців у галузі допоміжних історично-філологічних дисциплін.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАВІЯКА (відповідальний секретар), **О. В. ТОДІЙЧУК**,
Л. А. ДУБРОВІНА, **Б. В. ІВАНЕНКО**, **Я. Д. ІСАЄВИЧ**,
М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ, **В. А. СМОЛІЙ**, **Ю. А. ПІНЧУК**,
Ф. М. ШАБУЛЬДО, **В. С. ШАНДРА**, **Є. П. ШАТАЛІНА**,
Ф. П. ШЕВЧЕНКО, **Н. М. ЯКОВЕНКО**

**Редакція видань
історично-культурної спадщини України**

Редактор В. О. Коваленко

у $\frac{0502000000-265}{221-93}$ 35-93

ISBN 5-12-003884-0

© Археографічна комісія АН України, Інститут української археографії АН України, 1993

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

ГИРИЧ І. Б., КІРЖАЄВ С. М.

ДО ІСТОРІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ

**З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського
до протоколу Спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року»**

Український археографічний щорічник.

К., 1992.— Вин. 1 (4).— С. 332—340.

Порушені у даній вступній статті питання, а також публікація на сторінках «Українського археографічного щорічника» самого тексту «Осібної гадки» М. С. Грушевського подають яскраву, хоч зовсім не однозначну сторінку з історії першого десятиліття Всеукраїнської Академії наук. І саме ця неоднозначність, якої прагнуть дотримуватися автори згаданої публікації, свідчить на користь того, що українська історіографія вкупі з археографією поволи починають повертатися у бік об'єктивного, суто наукового відтворення історичної минувшини.

Разом із тим багатоплановість цього документа, який належить видатному українському історичному спонукає до подальших наукових пошуків й ґрунтовного розроблення історії ВУАН, насамперед перших 10-ти років її діяльності. Рівночасно поява на шпальтах «Українського археографічного щорічника» тексту «Осібної гадки» М. С. Грушевського від 7 листопада 1927 р. потребує, на нашу думку, детальніших коментарів стосовно подій, що передували цьому документові, а почасти — й ситуації в Академії на переломі 20—30-х років.

Оскільки у тексті документа досить часто згадується прізвище Ф. Я. Савченка, з приводу подорожей якого до Харкова й виник згаданий конфлікт поміж Управою ВУАН і керівником Історичної секції Академії, а С. О. Бфремов вжив навіть термін «савченківщина», варто докладніше охарактеризувати цю непересічну особистість.

Федір Якович Савченко народився 2 лютого 1892 р. у м. Хорол на Полтавщині. Навчався в Ніжинському історично-філологічному інституті ім. князя Безбородька та Історично-філологічному інституті в Петербурзі. По завершенні вищої освіти він попервах спеціалізувався з історії літератури, а 1914 р. був відряджений за кордон для приготування до професури, куди виїхав разом з дружиною — О. Т. Зисс (Савченко).

У 1914—1924 рр. подружжя Савченків відвідало чимало європейських країн, а саме: Німеччину, Швейцарію, Італію, Бельгію, Англію, Австрію, Польщу. Та найдовше вони мешкали у Франції — з 1916 до 1920 р. За деякими відомостями, Федір Якович мав спеціальне доручення від Міністерства освіти Тимчасового уряду й до січня 1918 р. був акредитований при французькому уряді. Рівночасно він слухав виклади у Сорбонні, а також входив до керівництва «Української національної ради» у Франції¹.

Знайомство за кордоном з М. С. Грушевським визначило подальшу долю Ф. Я. Савченка. Як згодом пригадував Михайло Сергійович, «познайомившись ж зі мною в 1919 р., він (Ф. Я. Савченко. — О. Р.) став під моїм керівництвом працювати над фольклором, етнологією і соціологією,

і 1924 р. вийшла його перша праця, зроблена під моїм керівництвом: «Обрядовість найпримітивніших» ...»².

Після повернення в березні 1924 р. до Києва М. С. Грушевського за його ініціативою 6 червня того ж року Історично-філологічний відділ ВУАН порушив клопотання перед урядом УСРР про повернення Ф. Я. Савченка з Берліна для штатної роботи в Академії, що й відбулося восени 1924 р.³

З того часу, від 1924 до 1931 р., Ф. Я. Савченко, як згадувала Н. Д. Полонська-Василенко, «був секретарем та «каташе» М. С. Грушевського у всіх справах: він допомагав у редагуванні видань, полагав усе видавничі справи в «Держвидаві», їздив у всіх справах Грушевського до Харкова і т. д. В науковому відношенні він був керівником Комісії Західної України, співробітником Комісії історичної пісенності, Науково-дослідної кафедри (історії України в Києві. — *О. Р.*). Крім низки статей, він надрукував книгу: «Заборона українства в 1876 році» ...»⁴.

Звичайно, що науково-організаційні справи забирали у Ф. Я. Савченка левову частку його часу. Тим більше, що виконання обов'язків секретаря академіка М. С. Грушевського вимагало чимало зусиль, настирливості, наполегливості, а то й мужності. Пов'язано це було з тією досить складною й напруженою атмосферою, яка склалася в ВУАН після повернення з еміграції М. С. Грушевського. Людина вольова й досить жорстка, Михайло Сергійович мав велетенські задуми щодо праці в царині історичної науки, що істотно перевинували тодішні досить скромні фінансові можливості Академії. Користуючись певною «екстериторіальністю» внаслідок свого значного авторитету колишнього голови Центральної Ради (з ним мусило рахуватися партійно-державне керівництво УСРР, яке намагалося використати його у власних політичних цілях) й видатного українського історика, він безпосередньо виходив на урядові кола Харкова, зокрема на Наркомос України, якому підпорядковувалася в особі «главку» НКО — «Управління науковими установами на Україні» («Україна наука» або «Упрнаука») ВУАН, і нерідко оперативно вирішував нагальні потреби установ керованої ним Історичної секції.

Це вимагало частих подорожей з Києва, де перебувала ВУАН, до тогочасної столиці республіки — Харкова, в якій розташовувалися урядові інституції, зокрема Наркомос. В листі до свого американського знайомого В. Кузіва від 25 травня 1924 р. М. С. Грушевський так змалював цю ситуацію: «... Київ нині глуха провінція, і щоб що-небудь робити, треба або щомісяця заглядати до Харкова, або в Харкові сидіти»⁵. Оскільки Михайлу Сергійовичу, людині літній, важко було постійно курсувати поміж двома столицями України (справжньою й формальною), то ці функції перебрав на себе його секретар Ф. Я. Савченко. «... Я не раз відряджував т. Савченка до Харкова з клопотаннями в справах історичних установ, їх видавництв і ріжних казусів наукової роботи, котрою я кермую, — згадував М. С. Грушевський в своїй «Осібній гадці» й подавав характеристику цих доручень, — я давав йому при тім власною мою рукою списаний реєстр справ, котрі він має порушити в відповідних установах, а з поворотом його вислухав за сим реєстром його звідомлення...»⁶.

Місія Ф. Я. Савченка не була легкою, оскільки тодішнє керівництво ВУАН, так званий «триумвірат» — президент В. І. Липський, віце-президент С. О. Єфремов та неодмінний секретар А. Ю. Кримський, власне два останні, неприхильно ставилося до М. С. Грушевського та його намагання самостійно, «через голову» Управи ВУАН вирішувати справи підлеглих йому установ Історичної секції. Зберігаючи, принаймні зовні, лояльність щодо радянської влади, С. О. Єфремов та А. Ю. Кримський

свої зусилля зосереджували на розподілі тих незначних коштів, що виділялися на академічну науку.

Натомість М. С. Грушевський, використовуючи свій авторитет, вимагав від уряду УСРР додаткових коштів на потреби керованих ним історичних установ. Ці два діаметрально протилежні підходи до справи фінансування академічної науки яскраво змальовані в «Осібній гадці». «... Я уявляю собі,— наголошував у ній М. С. Грушевський,— що Президія і Управа занадто пасивні: ... більше дбають про те, щоб з того малого мінімуму, що одержується Академією..., користали ті установи, котрих інтереси вони беруть ближче до серця,— замість того, щоб ... старатися здобути стільки, щоб того ставало для всіх». «Маю тверде переконання,— провадив далі свою думку учений,— що не вважаючи на трудне економічне становище Української Радянської Республіки, знайшлися б для Академії і більш штати, і значніші кошти, ніж тепер, коли б більше робили для інформації тих установ, від котрих се залежить, про діяльність, плани і потреби академічних установ»⁷.

Характерний в цьому плані нещодавно віднайдений та опублікований лист М. С. Грушевського, надісланий ним на початку липня 1924 р. до секретаря ВУЦВКУ П. І. Буценка. В додатку до листа М. С. Грушевський подавав докладну інформацію про свої наукові плани, які він мав намір реалізувати, повертаючись на Україну. В самому ж документі акцент робився на тих труднощах та бюрократичній тяганині, з якими довелося зіткнутися науковцю під час втілення у життя своїх задумів. «Нічого, буквально нічогосінько з моїх наукових планів мені досі не вдалося здійснити, і Ви добре розумієте, яке гнітюче деморалізуюче вражіння робить [се] і тут і за кордоном і як се мені тяжко»,— так завершувався лист. Не гребував М. С. Грушевський й відвертим тиском на урядові кола. Якщо останні не підуть назустріч у реалізації наукових планів у царині українознавства, наголошував учений в тому ж документі, «широ кажу — мені тут нічого робити й прийдеться жалувати, що я сюди вернувся»⁸.

Як засвідчив час, саме такі дії з позиції сили були найбільш зрозумілі й дохідливі для радянської бюрократії. Рівночасно остання намагалася штучно розпалювати протиріччя в середовищі ВУАН, аби прибрати Академію до рук. І якщо в «Осібній гадці» М. С. Грушевського ці протиріччя видно неозброєним оком, то в листі до П. І. Буценка подано їх генезу: «Наркомос декретував мені повисшену платню і по моему представленню призначив мені до допомоги трьох співробітників. Але одночасно з убогого бюджету Академії счеркнув 50 одиниць, так що раніш зачислені співробітники зістались без платні. Хоч це сталося незалежно, але хронологічно совпало і дало привід до балачок, що мені дали підвищену і співробітникам коштом тих співробітників. Отже й само по собі воно сталося недобре, і мені особисто неприємно, просто невиносимо»⁹.

З часом ці протиріччя набули антагоністичного характеру. Так, 5 жовтня 1925 р. в листі до Укрголовнауки НКО УСРР Управа Академії з приводу фінансування у 1925/26 р. керованих М. С. Грушевським історичних установ зауважувала: «При нагоді Академія Наук не може не висловити свого здивування, що акад. Грушевський, поминаючи Президію і Управу Академії, *сепаратно* подав свій операційний план, всупереч виразній постанові Спільного Зібрання Академії Наук з 13-го липня б[іжучого] р[оку] про те, що операційні плани всіх установ Академії повинна пересилати до Укрголовнауки лише *Управа* Академії Наук, і то всі разом, а не раніш»¹⁰ (підкреслення у тексті документа.— *О. Р.*).

«... Кримський, маючи за собою своїх поплечників, править Академією безпардонно... Я ж з Крим[ським] і Сфремовим давно ані вітаюся і не розмовляю, бо вони роблять мені і моїм співробітникам пакости, де

можуть, і мене ж потім оклеветують у всяких несодіяних річах»¹¹, — писав 1926 р. до В. Кузіва у США М. С. Грушевський. Одним із згаданих співробітників і був Ф. Я. Савченко, якому чимало довелося зазнати прикрощів від керівництва ВУАН за виконання доручень М. С. Грушевського.

Тим не менше, він сміливо брався за це, виявляючи й власну ініціативу. Так, зокрема, протягом кількох років ВУАН клопоталася про виклик до Києва свого дійсного члена К. В. Харламповича (1870—1932), який був професором Казанського університету, знаним спеціалістом з історії освіти і взагалі культури на Україні. Так, у листі керівництва ВУАН до РНК від 8 травня 1925 р. йшлося: «За постановою особливої наради ОДПУ Тат[арської] Республіки, академіка Харламповича вислано в адміністративному порядку до Киргизького Краю на три (3) роки. Зараз акад. Харлампович перебуває в м. Ахтубинському, звідкіль його гадають заслати ще до Тургайського Степу, тобто позбавляють його абсолютно можливостей працювати науково ... ВУАН ще раз звертається до Вас з проханням допомогти повернутися академікові Харламповичеві для наукової праці на Україну...». Однак, в черговий раз це клопотання було відхилене¹².

Незважаючи на постійні відмови, 17 березня 1927 р. Ф. Я. Савченко особисто звернувся з листом до керівництва НКО України. У ньому йшлося: «З доручення Голови Історичної секції Української Академії Наук акад. М. С. Грушевського і в інтересах української культури звертаюсь... з проханням вжити потрібних заходів... для звільнення з висилки в Киргизькому Краю академіка УАН Костя Харламповича... Акад. Харлампович перебуває у висилці в Тургаю Акмолінської губ[ернії] більше 2-х років, і тому було б добре, щоб замість далі перебувати на посаді рахівника в Тургаю, йому дозволили переїхати до Києва, де він є дуже потрібний для наукової праці в Академії. Член Президії Історичної секції УАН Федір Савченко...»¹³.

Зрозуміло, що ця самостійність і до певної міри «автономність» Ф. Я. Савченка як секретаря М. С. Грушевського викликала невдоволення керівництва ВУАН. Особливо загострюються взаємини М. С. Грушевського з А. Ю. Кримським та С. О. Єфремовим 1927 р., логічним результатом чого й стало згадане рішення Спільного зібрання ВУАН від 17 жовтня й «Осібна гадка» Грушевського.

Цікавим, на нашу думку, для висвітлення генези подій 17 жовтня 1927 р. є лист М. С. Грушевського до заступника наркома освіти України Я. П. Ряпко від 14 лютого того ж року. Лист цей привіз у Наркомос УСРР Ф. Я. Савченко. У документі в черговий раз ставилися питання щодо розв'язання нагальних потреб історичних установ ВУАН. Оскільки у ньому Михайло Сергійович досить докладно зупиняється на історії своїх взаємин (безпосередніх й через керівництво ВУАН) з урядовими колами Харкова протягом 1924—1926 рр., варто навести досить великий фрагмент цього листа.

Згадуючи ті відчайдушні зусилля, яких йому доводилося докладати, аби забезпечити належними засобами співробітників історичних установ Академії та «вибити» певну кількість штатних посад, М. С. Грушевський писав (цитуємо мовою оригіналу): «Если Вы помните, в первый год (тобто 1924 р. — О. Р.) я по совету Президии Академии выхаживал этих сотрудников у Вас в Харькове; но в УкрНауке (так у тексті. — О. Р.) в конце концов нашли более правильным, чтобы эти вопросы разрешались внутри самой Академии. Я и пытался пойти по этому пути. В продолжение двух лет я без устали писал представления, планы, сметы, проводил их по всем

академічеським інстанціям. Но в результаті или не выходило ничего (это чаще) или нечто получалось — но совсем не то, о чем я ходатайствовал. Выходило так, что вопросы о новых должностях, ассигнования и т. д. решались не академічеськими інстанціями, а вне их — и штаты и ассигнования Академії ставили академічеськую публику перед совершившимся фактом. Потеряв напрасно драгоценное время, я решаюсь обратиться снова к Вам с просьбой найти способ осуществить хоть что-нибудь из тех представлений, которые я провел весною и летом 1926 года и которые остались под спудом в УкрНауке безо всякого осуществления»¹⁴.

Отже, не маючи можливості оперативно вирішувати проблеми керованих ним історичних установ через керівництво ВУАН й Укрнауку НКО УСРР, М. С. Грушевський змушений був звертатися до перших осіб у Наркомосі — М. О. Скрипника або Я. П. Ряпшо. Чергова подорож Ф. Я. Савченка до Харкова з дорученнями М. С. Грушевського влітку 1927 р. й викликала згаданий гострий конфлікт у ВУАН восени цього ж року.

Слід зауважити, що після того, як Михайло Сергійович дізнався про постанову Спільного зібрання ВУАН від 17 жовтня 1927 р., він написав досить цікавий документ, що, власне, передував його «Осібний гадці». Подаємо його за засвідченою копією:¹⁵

Українська Академія
Наук Історична секція 4.XI.1927 р.
№ ...

Федору Яковичу Савченкові,
Членові Президії Історичної секції У.А.Н.

Вчора 31 жовтня в Спільнім Зібранні УАН зачитано постанову, внесену в моїй неприсутності на попередньому засіданні, 17.X., з привсду Вашої літньої подорожі до Харкова, в справах історичних установ.

Постанова ся забороняє науковим установам Академії, які не мають осібного бюджету, висилати своїх представників для клопотань перед центральними установами инакше як за погодженням з Управою УАН. [Я] заявив, що не погоджуюсь на таку постанову і як досі, так і далі, вважаю своїм обов'язком робити заходи перед центральними установами в інтересах дорученої мені праці, а просити на се дозволу Управи не вважаю можливим супроти того неприхильного відношення, яке Управа виявляє до мене і моїх співробітників.

Прошу Вас вдатися до Харкова, аби на місці вяснити, чи признає за мною Наркомосвіта право на такі безпосередні зносини, в інтересах наукової праці, і в такім разі вяснити чергові питання, зв'язані з працею історичних установ УАН.

Академик М. Грушевський

З оригіналом згідно:

*Ерстенюк*¹⁶.

[Печатка:

«Народний Комісаріят Освіти»]

Вже після цього листа М. С. Грушевського від 1 листопада 1927 р. з'явилась його «Осібна гадка» (7 листопада), прилучена до протоколу Спільного зібрання Академії від 31 жовтня...

Мабуть-таки, Наркомосвіта УСРР «признала» право М. С. Грушевського на такі безпосередні зносини з нею, оскільки 1 березня 1928 р., в черговий раз відряджаючи Федора Яковича до столиці республіки, М. С. Грушевський писав до Наркома освіти М. О. Скрипника: «Високоповажний Миколо Олексієвич! Ф. Я. Савченко іде до Харкова і явиться у Вас, щоб просити підтримати наші чергові справи... Доручена нашій секції справа «Музею міста Києва» змушує нас піднести старе клопотання про

перетворення в Заповідник садиби колишньої Духовної Академії для тимчасового приміщення сього Музею («У Києві на Подолі братерська наша воля без холопа і без пана...»¹⁷).

Також інші справи вимагають для свого погодження Вашого авторитетного слова.

В надії на нього зістаюся з високим поважанням

М. Грушевський¹⁸.

Декілька слів варто сказати про долю Ф. Я. Савченка, 8 березня 1931 р. він був заарештований київським оперативним сектором ДПУ й 30 березня того ж року спецконвоєм відправлений до Харкова, де розпочалося слідство в зв'язку з належністю Ф. Я. Савченка до «контрреволюційної організації, яка ставила за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання». Ця міфічна контрреволюційна організація з ласки слідчих дістала назву «Український національний центр». По цій справі було заарештовано близько 50 осіб. За сценарієм ДПУ УСРР на чолі Центру «поставлено» академіка М. С. Грушевського.

7 лютого 1932 р. в судовому засіданні Колегії ОДПУ СРСР Ф. Я. Савченко був засуджений до п'яти років позбавлення волі. Покарання відбував у Суздальському та Ярославському політизоляторах. 1936 р. — після звільнення — ухвалою Особливої наради НКВС СРСР йому дозволили оселитися в Саратові на 3 роки. Постановою ЦВК СРСР це рішення Особливої наради було затверджено. Під час заслання у Саратові Федір Якович викладав у школах англійську, а в міській консерваторії — італійську мови. Вдома працював над 10-томним словником, який почав складати ще в Суздалі, й довав його до літери «С». У жовтні 1937 р. його було вдруге заарештовано. Останні відомості про свого чоловіка дружина Ф. Я. Савченка мала в липні 1938 р. Далі сліди його губляться. Ймовірно, він або був розстріляний у в'язниці (таборі) або ж помер в ув'язненні...¹⁹

¹ Див.: *Енциклопедія українознавства: Словникова частина.* — Париж: Нью-Йорк, 1973. — Т. 7. — С. 2684; *ЦДАВО України.* — Ф. 166, оп. 6, спр. 5915. — Арк. 147; Архів СБУ. — Спр. 47004—ФП. — Арк. 91. Див. також: *Рубльов О. С. Особистий секретар академіка М. С. Грушевського: Ф. Я. Савченко // Репресоване краєзнавство (20—30-і роки).* — К., 1991. — С. 168—173; *Його ж. «Аташе» академіка М. С. Грушевського: Савченко Федір Якович // Реабілітовані історією.* — К.; Полтава, 1992. — С. 50—57.

² *ЦДАВО України.* — Ф. 166. — Оп. 6. — Спр. 5915. — Арк. 147.

³ *Там само.* — Оп. 4, спр. 953. — Арк. 120.

⁴ *Полонська-Василенко Н.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* — Париж; Чикаго, 1962. — Т. 173. — С. 31. Див. також: *Савченко Ф.* Заборона українства 1876 р. — К., 1930 (цю працю перевидано у Мюнхені 1970 р.). Вже після арешту Ф. Я. Савченка, коли йшов розгром школи Грушевського, спотворено оцінювався і його науковий доробок. «Контрреволюціонер Ф. Савченко займався спеціально фальшуванням історії, — наголошувалося в одній із тогочасних публікацій. — Про це яскраво свідчить його книга «Заборона українства 1876 року». В цій книзі Савченко, революціонізуєчи Костомарова, спеціально випускає ті місця, які компрометують Костомарова, як ідеолога української націоналістичної буржуазії і спілку його з російським монархізмом» (Див.: *Кравченко І.* Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії: Академік Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції // *Записки Історично-археографічного інституту.* — К., 1934. — № 1. — С. 28—29).

⁵ ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 266. — Арк. 296 зв.

⁶ Осібна гадка академіка Михайла Грушевського до протоколу Спільного зібрання Української Академії наук 17 жовтня, зачитаного на засіданню 31 жовтня 1927 р. / Публ. І. Б. Гирича, С. М. Кіржаєва // *Укр. археографічний щорічник.* — Вип. 1 (4). — С. 341.

⁷ *Там само.* — С. 346.

⁸ Див.: «Чого я сюди вернувся?»: Лист М. С. Грушевського до секретаря ВУЦВК О. І. Буценка / Публ. В. Д. Босчка // *Літературна Україна.* — 1990. — 19 лип.

⁹ Там само.

¹⁰ ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 4, спр. 953.— Арк. 317—317 зв.

¹¹ ЦДІА України у м. Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 266.— Арк. 318 зв.

¹² ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 4, спр. 953.— Арк. 164—164 зв., 268.

¹³ Там само.— Оп. 6, спр. 5915.— Арк. 60.

¹⁴ Там само.— Арк. 176—176 зв.

¹⁵ Там само.— Арк. 65. Машинопис. Засвідчена копія.

¹⁶ Ерстенюк Микола Васильович нар. 12 грудня 1892 р. в с. Переросли Надвірнянського повіту в Східній Галичині. Після закінчення гімназії у Коломиї працював на нафтопромислах у Бориславі, навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Був мобілізований до австро-угорської армії; пройшов шлях від рядового до поручика 87-го австр. піхотного полку. 1916 р. після поранення був переведений до Воєнного архіву у Відні. 1917 р. «став симпатиком більшовизму, зазнайомившись із таємних актів Воєн-архіву з подіями пролетарської революції». У 1919—1924 рр. займався революційною пропагандою серед інтернованих у таборах в Німецькій Яблоннім та Йозефові (Чехословаччина) вояків Української Галицької Армії, закінчив юридичний факультет Празького університету. 1924 р. вступив до компартії, прийняв громадянство СРСР та виїхав на Україну... Працював в Наркоматі юстиції УСРР, у 1925—1927 рр. був особистим секретарем та прокурором для доручень при наркомі юстиції та Головному прокуророві республіки — М. О. Скрипнику. Разом з ним перейшов на роботу до Наркомосу України, де протягом 1927—1933 рр. був помічником ученого секретаря НКО УСРР й рівночасно особистим секретарем наркома освіти. За причетність до міфічної «Української Військової Організації» (УВОО) 19 лютого 1933 р. був заарештований ДПУ УСРР й водночас звільнений з посади (Див.: ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 12, спр. 2482.— Арк. 1—6, 10, 25, 39—40).

У повідомленні з Харкова від 22 червня 1933 р. італійський консул, зокрема, задував: «Секретар Скрипника, заарештований за зв'язки з «австрійською» групою (Коновалець?), все ще перебуває у в'язниці; його прізвище Ерстенюк...» (Див.: «Lettres de Kharkov»: Documents // Cahiers du monde russe et soviétique (Paris).— Vol. 30 (1—2).— Janvier-juin 1989.— P. 69).

23 вересня 1933 р. судова трійка при Колегії ДПУ УСРР засудила М. В. Ерстенюка до 10 років концтаборів. Відомостей щодо точної дати його смерті немає, ймовірно — він був розстріляний на Соловках восени 1937 р., під час масових страт табірників-галичан...

¹⁷ «У Києві на Подолі...» — цитата з поеми Т. Г. Шевченка «Чернець». (Див.: Шевченко Т. Твори: У 5 т.— К., 1970.— Т. 2.— С. 48).

¹⁸ ЦДАВО України.— Ф. 166.— оп. 7, спр. 265.— Арк. 3.

¹⁹ Архів СБУ.— Спр. 59881-ФП. (т. 47).— Арк. 3, 4—7, 178 а; Спр. 52028-ФП.— Арк. 108 зв.

1. АРХЕОГРАФІЯ

<i>С. М. ПЛОХІЙ</i> (Київ). Від Якова Суші до Атанасія Великого (огляд видань римських джерел з історії української церкви)	6
<i>С. М. КІРЖАЄВ</i> (Київ). Проблеми вивчення стародруків у діяльності Археографічної комісії ВУАН	15
<i>С. М. КІРЖАЄВ</i> (Київ). З історії праці Археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів	24
<i>Л. А. ДУБРОВІНА</i> (Київ). М. В. Гешпелер — український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України	32

2. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. СУМІЖНІ НАУКИ

<i>Я. Р. ДАШКОВИЧ</i> (Львів). Ясир з України (XV — перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема	40
<i>М. А. ШАМРАЙ</i> (Київ). Провенієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень (за матеріалами фонду Відділу стародруків ЦНБ АН України)	48
<i>Ю. І. ПУТРО</i> (Київ). Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині	54
<i>Є. В. РУКАВИЦІНА</i> (Київ). «Грамматика или известная правила пѣнія мусикійскаго» М. Ділецького з бібліотеки митрополита Євгенія (Є. О. Болковітінова)	62
<i>Ю. Ю. МАРИНОВСЬКИЙ</i> (Черкаси). Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки XX ст.	68
<i>О. П. ТОЛОЧКО</i> (Київ). Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Лінниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський)	92
<i>О. С. РУБЬОВ</i> (Київ). Михайло Козоріс: доля інтелігента	104
<i>В. М. КИСЛИЙ</i> (Львів). Джерела з історії українського університету та Української політехнічної школи у Львові	123

3. ПУБЛІКАЦІЇ

<i>О. В. РУСІНА</i> (Київ). Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження)	138
<i>М. Г. КРИЖУН</i> (Львів). До історії повстання Северина Наливайка	153
<i>Н. М. ЯКОВЕНКО</i> (Київ). Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст.	161
<i>ОМЕЛЯН ПРИЦАК</i> (США; Київ). Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною	177
<i>М. Г. КРИЖУН</i> (Львів). Ілюстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (До питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.)	193
<i>В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ</i> (Київ). Незнана рання праця М. С. Грушевського з русистики та джерелознавства	263
<i>В. М. РИЧКА, П. А. ГОРІШНІЙ</i> (Київ). Неопублікована стаття Івана Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького»	280
<i>О. П. ДАНИЛЬЧЕНКО</i> (Київ). Голод 1921—1923 рр. на Україні. Нові архівні документи	306
<i>РОМАН СЕРБИН</i> (Канада). Документи про вивіз за кордон українського збіжжя під час голоду 1921—1923 рр.	308

Ю. А. Черченко (Київ). Документи про терор органів НКВС проти населення західних областей України	314
С. І. Кот (Київ). Нові документи про долю культурних цінностей, переданих з музеїв РСФРР на Україну	321

4. БІБЛІОГРАФІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ІНФОРМАЦІЯ.

І. Б. Гирич (Київ). Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917—1919 рр. (За архівним примірником в бібліотеки літературознавця)	336
Т. В. Ананьєва, О. В. Тодійчук (Київ). Історично-географічний збірник. 1927—1931: Бібліографічний покажчик	376
І. Б. Гирич (Київ). Публікації з історіографічної спадщини (1991 р.)	384
М. Ю. Музіна (Київ). Документальні видання останніх років: археографічні здобутки та втрати	392
Рецензії. Анотації до нових видань	399
Grimsted Patricia Kennedy. Archives and Manuscripts Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia.— Princeton : Princeton University, 1988.— Book 1: General Bibliography and Institutional Directory.— LIII, 1107 p.	399
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1990.— Т. ССХХІ: Праці філологічної секції.— 380 с.	401
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1991.— Т. ССХХІІ: Праці історично-філософської секції.— 446 с.	404
Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель. В 4-х томах.— М., 1991.— Т. 1.— 529 с.	407
Przegląd Wschodni Historia i współczesność Polaków na Wschodzie.— Warszawa, 1991.— Rok 1, zeszyt 1.— 219 s.	409
Варшавські Українознавчі записки.— Зшит 1.— Варшава, 1989.— 255 с.	411
Hartley J. M. Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom Relating to Russia and the Soviet Union.— London, 1987.— XXIII, 526 p.	412
A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in the New York Metropolitan Area.— New York, 1990.— XXII, 312 p.	412
International Bibliography of Directories and Guides to Archival Repositories // Archivum.— München; London; New York; Paris, 1990.— Vol. XXXVI.— 195 p.	413
Wynar Bohdan S. Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications.— Englewood, Colorado : Ukrainian Academic Press, A Division of Libraries Unlimited, Inc., 1990.— 406 p.	414
Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r./ Oprac. A. Rachuba.— Warszawa : PWN, 1989.— 371 s.+ mapa.	414
Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР. Каталог / Укладач В. М. Гончарук.— К. : Час, 1991.— 55 с.	418
Загоровский В. П. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI веке.— Воронеж, 1991.— 270 с.	419
Архив русской истории. Вып. 1 / Редкол.: И. А. Тихонюк, С. Н. Кистерев, Н. А. Кобяк, Е. Е. Лыкова, Г. Г. Тарасова.— М., 1992.— 169 с.	424
О. С. Рубльов (Київ). Повертаючись до надрукованого	428
Г. В. Боряк, О. В. Тодійчук (Київ). Археографічна комісія та Інститут української археографії Академії наук України: хроніка діяльності (1991)	435
Г. В. Боряк, Н. М. Яковенко (Київ), Патриція Кеннеді Грімстед (США). Меморіальна археографічна експедиція по Чехо-Словаччині: Слідами культурних цінностей, вивезених з України під час другої світової війни	437
Видання Археографічної комісії та Інституту української археографії АН України та інших інституцій за їхньою участю, 1988—1992 рр.	446
Список скорочень	451
Серії видавничої програми Археографічної комісії та Інституту української археографії АН України	452
Summaries	454

CONTENTS

1. ARCHEOGRAPHY

<i>S. M. Plokhii</i> (Kyiv). From Jakiv Susha to Atanasii Velykyi (A Survey of Roman Sources Publications on the History of the Ukrainian Church)	6
<i>S. M. Kirzhaiev</i> (Kyiv). Problems of Ancient Printed Books Studies in the Activity of the All-Ukrainian Academy of Sciences Archeographic Commission	15
<i>S. M. Kirzhaiev</i> (Kyiv). Questions of Rules Formation for Documents Publication by the AUAS Archeographic Commission	24
<i>L. A. Dubrovina</i> (Kyiv). M. V. Heppener — Ukrainian Archivist and Paleographer and his Archival Materials in the Repositories of the Vernads'kyi Central Scientific Library of the Academy of Sciences of Ukraine	32

2. STUDY OF SOURCES RELATED SCIENCES

<i>Ja. R. Dashkevich</i> (L'viv). Prisoners (U. iasyr) from Ukraine (the 15th-the First Half of the 17th Century) as a Historic and Demographic Problem	40
<i>M. A. Shamrai</i> (Kyiv). Provenances in the Publications of the Ostroh and Derman Printing Houses (after the Materials of the Department of Ancient Printed Books in the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of Ukraine)	48
<i>O. I. Putro</i> (Kyiv). Het'man K. Rozumovskiyi and Legal Reforms in Ukraine-Hetmanate	54
<i>Je. V. Rukavitsyna</i> (Kyiv). «Grammar of the Unknown Rules of Musykiiskiyi Singing» by M. Dylets'kyi — from the library of the Metropolitan Jevgenii (Je. O. Bolhovitinov)	62
<i>Ju. Ju. Marynovskiyi</i> (Cherkasy). Documentary Evidence on the Last Days of Cherkasy Monasteries in the 20s of the 20th Century	68
<i>O. P. Tolochko</i> (Kyiv). Two, not Entirely Academic Discussions (I. A. Linychenko, D. I. Bahalii, M. S. Hrushevs'kyi)	92
<i>O. S. Rubl'ow</i> (Kyiv). Mychailo Kozoris: the Fate of an Intellectual	104
<i>V. M. Kyslyi</i> (L'viv). Sources on the History of Ukrainian University and Ukrainian Polytechnical School in L'viv	123

3. PUBLICATIONS

<i>O. V. Rusina</i> (Kyiv). The Charters for Novhorod-Sivers'kyi Spaso-Preobrazhens'kyi Monastery (in Copies of Sivs'k Origin)	138
<i>M. H. Krykun</i> (L'viv). To the History of Severyn Nalyvaiko's Uprising	153
<i>N. M. Jakovenko</i> (Kyiv). Parodies and Jokes in the Zhytomyr and Luts'k Chanceries Record Books of the First Half of the 17th Century	161
<i>Omeljan Pritsak</i> (USA; Kyiv). Once more concerning the Treaty between Bohdan Khmel'nyts'kyi and the Ottoman Porte	177
<i>M. H. Krykun</i> (L'viv). The Register (U. liustratsiia) of Kam'anets'-Podil's'kyi Inhabitants in 1734 (on the question of the Ukrainian Town Housing Resources in the 18th Century)	193
<i>V. I. Ul'anovskiyi</i> (Kyiv). The Unknown M. S. Hrushevs'kyi's Early Work on the Russian and Source Studies	263
<i>V. M. Rychka, P. A. Horishnii</i> (Kyiv). The Unpublished Article by Ivan Krypiakovyech «Southern Ukraine in the Period of Bohdan Khmel'nyts'kyi»	280

<i>O. P. Danyŭchenko</i> (Kyiv). Famine of 1921—1923 in Ukraine. New Archival Documents	306
<i>Roman Serbyn</i> (Canada). The Documents on the Ukrainian wheat harvest Export during the Famine of 1921—1923	308
<i>Ju. A. Cherchenko</i> (Kyiv). Documents on Terror of NKVS Organs against the Population of the Western Ukraine Regions	314
<i>S. I. Kot</i> (Kyiv). New Documents on the Destiny of Historic Values Given Back to Ukraine by RRFSR	321

4. BIBLIOGRAPHY. CRITICISM. INFORMATION

<i>I. B. Hyrych</i> (Kyiv). S. O. Jefremov's Publications in the Newspaper «Nova Rada», 1917—1919 (after the Archival Copy from the Literary Critic Library)	366
<i>T. B. Anan'ieva, O. V. Todiihuk</i> (Kyiv). Historic-Geographical Collection. 1927—1931: Bibliography	376
<i>I. B. Hyrych</i> (Kyiv). Publications on Archeographic Heritage (1991)	384
<i>M. Ju. Muchina</i> (Kyiv). Last Years Documentary Publications: Archeographic Gains and Losses	392
Criticism. Summaries of New Editions.	399
Grimsted Kennedy Patricia. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia.— Princeton: Princeton University Press, 1988.— Book 1: General Bibliography and Institutional Directories.— 1107 p.	399
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1990.— Т.ССХХІ: Праці філологічної секції.— 380 с.	401
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1991.— Т.ССХХІІ: Праці історично-філософської секції.— 446 с.	404
Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель. В 4-х томах.— М., 1991.— Т. 1.— 528 с.	407
Przegląd Wschodni. Historia i współczesność polaków na Wschodzie.— Warszawa, 1990.— Rok 1, zeszyt 1.— 249 s.	409
Варшавські Українознавчі записки.— Зшит 1.— Варшава, 1989.— 255 с.	411
Hartley J. M. Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom Relating to Russia and the Soviet Union.— London, 1987.— XXIII, 526 p.	412
A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in New York Metropolitan Area.— New York, 1990.— XXII, 312 p.	412
International Bibliography of Directories and Guides to Archival Repositories // Archivum.— München; London; New York; Paris, 1990.— Vol. XXXVI.— 195 p.	413
Wynar, Bohdan S. Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications.— Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, A Division of Libraries Unlimited, Inc., 1990.— 406 p.	414
Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. / Oprac. A. Rachuba.— Warszawa: PWN, 1989.— 371 s. + mapa.	414
Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР. Каталог / Укладач В. М. Гончарук.— К.: Час, 1991.— 55 с.	418
Загоровский В. П. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российской государства в XVI веке.— Воронеж, 1991.— 270 с.	419
Архив русской истории. Вып. 1 / Редкол.: И. А. Тихонюк, С. Н. Кистерев, Н. А. Кобяк, Е. Е. Лыкова, Г. Т. Тарасова.— М., 1992.— 169 с.	424
<i>O. S. Rubl'ov</i> (Kyiv). Returning to the Published Material	428
<i>H. V. Boriak, O. V. Todiihuk</i> (Kyiv). The Archeographic Commission and the Institute of Ukrainian Archeography of the Academy of Sciences of Ukraine: Activities Chronicle (1991)	435
<i>H. V. Boriak, N. M. Jakovenko</i> (Kyiv), Patricia Kennedy Grimsted (USA). Memorial and Archeographic Expedition through Czecho-Slovakia: in the Tracks of Cultural Values Taken away from Ukraine during World War II	437
Publications of the Archeographic Commission, the Institute of Ukrainian Archeography of the Academy of Sciences of Ukraine and other institutions with their participation. 1988—1992	446
The List of Abbreviations Series of Publication Programme of the Archeographic Commission and the Institute of Ukrainian Archeography	452
Summaries	453